

तीर्थराज अधिकारीको जीवनी
व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्ष दसौं पत्र (५१०-१)
को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

सुरेश बराल

क्रमाङ्क : ०६/०६८

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२-७८१-२२-२००८

परीक्षा रोल नं. : ४८०२४७

नेपाली विभाग

पृथ्वी नारायण क्याम्पस

पोखरा

२०७२

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय पृथ्वी नारायण क्याम्पस अन्तर्गत नेपाली विभागको स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्ष दसौं पत्र (५१०-१) को प्रयोजनका लागि क्रमाङ्क ६/०६८ का छात्र सुरेश बराल ले तीर्थराज अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । अत्यन्तै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको उहाँको यस शोध कार्यप्रति म सन्तुष्ट छु र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि पृथ्वी नारायण क्याम्पस, नेपाली विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्न सिफारिस गर्दछु ।

शोध निर्देशक

गीताकुमारी पौडेल

शिक्षण सहायक

नेपाली विभाग

पृथ्वी नारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०७२।०९।०१

सन् २०१५/१२/१६

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले आरदणीय गुरुआमा गीताकुमारी पौडेलको कुशल निर्देशनमा तयार पारेको हुँ । आफ्नो कार्यव्यस्तताको बाबजुद पनि अमूल्य समय मेरो शोध कार्यको निर्देशनमा खर्च गरी प्रस्तुत शोधपत्रलाई यो रूप प्रदान गर्नका लागि अनवरत रूपमा आवश्यक सल्लाह, सामग्री-सङ्कलन र सुझाउ दिई उचित मार्ग निर्देशन गर्नुहुने गुरुआमा गीताकुमारी पौडेलप्रति सर्वप्रथम म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

यस शोधपत्रको तयारीका क्रममा सामग्री-सङ्कलन तथा आवश्यक परेका खण्डमा मौखिक एवम् लिखित जानकारी दिई सहयोग पुऱ्याउनु हुने शोधपत्रका शोधनायक तीर्थराज अधिकारी, उहाँकी धर्मपत्नी सीतादेवी अधिकारी यस्तै गरी उहाँका अनन्य मित्र असफल गौतम, सह-प्राध्यापक कृष्ण प्रसाद पौडेलप्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा गहन सुझाव र सल्लाह दिई मलाई सहयोग गर्नुहुने नेपाली विभागका प्रमुख आदरणीय गुरु प्रा.डा. विष्णु पौडेलप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यसै गरी शोधपत्र तयारीका क्रममा आफ्नो अमूल्य समय निकालेर सामग्री सङ्कलन तथा लेखन कार्यमा आवश्यक सल्लाह र सहयोग पुऱ्याउनु हुने प्राध्यापक हुमकान्त पाण्डे, नवराज रेग्मी, नवराज बराल, अमृता पौडेल पनि धन्यवादका पात्र बनेका छन् । यस शोधपत्रलाई यहाँसम्म ल्याइ पुऱ्याउनका लागि विविध सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय पुस्तकालय र त्यहाँ कार्यरत कर्मचारीलाई पनि धन्यवाद नदिई रहन सकिदैन । यस शोधपत्र टाइपिङमा सहयोग गर्ने गण्डकी हाई-टेक प्रा.लि. बगरकी अनु बराललाई पनि हार्दिक धन्यवाद प्रकट गर्दछु । अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्व विद्यालय पृथ्वी नारायण क्याम्पस, नेपाली विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

मिति : २०७२।१।१

सन् २०१५/१२/१६

शोधार्थी

सुरेश बराल

नेपाली विभाग

क्रमाङ्क : ६/०६८

पृथ्वी नारायण क्याम्पस, पोखरा

सङ्केत तथा चिह्न सूची

सङ्केत	अर्थ
× × ×	केही पङ्क्ति छोडिएको
/	वा, अथवा र छुट्याउने
( )	स्पष्ट पारिएको
:-	उदाहरणार्थ
...	क्रमशः अंश दोहोर्‍याउने
“ ” / ‘ ’	उद्धरण चिह्न
सङ्क्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
आई.ए.	इन्टर अफ आर्टस्
इ.पू.	इशा पूर्व
एम.ए.	मास्टर अफ आर्टस्
एस.एल.सी.	स्कूल लिभिड सर्टिफिकेट
क्र.स	क्रम सङ्ख्या
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्व विद्यालय
बी.ए.	ब्याचलर अफ आर्टस्
नं.	नम्बर
ने.वि.सं.	नेपाल विद्यार्थी सङ्घ
ने.रा.प्र.प्र	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
मा.वि	माध्यमिक विद्यालय
वि.सं.	विक्रम सम्वत्
पृ.	पृष्ठ
सम्पा.	सम्पादक
सा.प्र.	साभ्ना प्रकाशन

विषय सूची

पृष्ठ

स्वीकृति पत्र

सिफारिस पत्र

कृतज्ञता ज्ञापन

सङ्क्षिप्त रूप तथा चिह्न सूची

पहिलो परिच्छेद : शोध परिचय

१-९

१.१ परिचय

१

१.२ शोध शीर्षक

१

१.३ शोध प्रयोजन

१

१.४ शोध समस्या

१

१.५ शोधको उद्देश्य

२

१.६ पूर्व कार्यको विवरण

२

१.७ शोधको औचित्य र महत्त्व

७

१.८ शोध सीमा

८

१.९ शोध विधि

८

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

९

दोस्रो परिच्छेद : कविताको सैद्धान्तिक परिचय र नेपाली कविता परम्परा

१०-३०

२.१ कविताको परिचय

१०

२.२ कविताको परिभाषा

११

२.२.१ कविता सम्बन्धी पूर्वीय मान्यता

११

२.२.२ कविता सम्बन्धी पाश्चात्य मान्यता

१२

२.२.३ कविता सम्बन्धी नेपाली विद्वानका मान्यता

१४

२.३ कविताका तत्त्वहरू

१५

२.३.१ शीर्षक

१५

२.३.२ संरचना

१६

२.३.३ लय विधान	१६
२.३.४ भाषाशैली	१६
२.३.५ कथन पद्धति	१७
२.३.६ केन्द्रीय कथ्य तथा भाव विधान	१७
२.३.७ विम्ब विधान	१७
२.३.८ व्यञ्जना	१८
२.४ कविताका विधागत आयाम	१८
२.४.१ कविताको लघुत्तम रूप : मुक्तक	१८
२.४.२ कविताको लघु रूप : फुटकर कविता	१८
२.४.३ कविताको मध्यम रूप : खण्डकाव्य	१९
२.४.४ कविताको बृहत् रूप : महाकाव्य	१९
२.५ नेपाली कविताको विकासक्रम	२०
२.५.१ नेपाली कविताको पृष्ठभूमि निर्माण	२०
२.५.१.१ प्राथमिक काल (१८२६ देखि १९४० सम्म)	२१
२.५.१.२ माध्यमिक काल (१९४१ देखि १९९१)	२४
२.५.१.३ आधुनिक काल (१९७२ देखि यता)	२६

तेस्रो परिच्छेद : तीर्थराज अधिकारीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व	३१-४७
३.१ तीर्थराज अधिकारीको जीवनी र व्यक्तित्व	३१
३.१.१ जन्म र बाल्यकाल	३१
३.१.२ युवावस्था र शिक्षादीक्षा	३१
३.१.३ पारिवारिक जीवन	३२
३.१.४ रुचि र स्वभाव	३२
३.१.५ पेसा/सेवा	३३
३.१.६ भ्रमण	३३
३.१.७ सम्मान तथा पुरस्कार	३४
३.१.८ विभिन्न सङ्घ-संस्थामा आबद्धता	३५
३.१.९ साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश र प्रेरणा	३६

३.१.१० साहित्य लेखनको प्रारम्भ र प्रकाशनको थालनी	३७
३.२ तीर्थराज अधिकारीको साहित्येतर व्यक्तित्व	४१
३.२.१ शारीरिक व्यक्तित्व	४१
३.२.२ प्रशासक व्यक्तित्व	४१
३.२.३ सामाजिक व्यक्तित्व	४२
३.२.४ राजनीतिक व्यक्तित्व	४२
३.२.५ सम्पादकीय व्यक्तित्व	४२
३.२.६ अध्यापक व्यक्तित्व	४३
३.३ साहित्यिक व्यक्तित्व	४३
३.३.१ कवि व्यक्तित्व	४३
३.३.२ गजल तथा गीतकार व्यक्तित्व	४४
३.३.३ मुक्तककार व्यक्तित्व	४५
३.३.४ निबन्धकार व्यक्तित्व	४५
३.४ जीवनी, व्यक्तित्व र साहित्य-लेखनका बिच अन्तर सम्बन्ध	४६
३.५ निष्कर्ष	४६

चौथो परिच्छेद : तीर्थराज अधिकारीका कविताको विश्लेषण	४८-८४
४.१ अन्तर्वस्तु विश्लेषण	४८
४.२ तीर्थराज अधिकारीका कवितामा प्रेम पक्ष	४८
४.२.१ प्रेम पक्ष	४९
४.२.२ प्रकृति प्रेम	५२
४.२.३ राष्ट्रप्रेम	५४
४.२.४ मातृत्व प्रेम	५९
४.३ नारीवादी चिन्तन	६२
४.४ मानवतावादी स्वर	६४
४.५ सामाजिक यथार्थता	६६
४.६ कल्पनाशीलता	७०
४.७ व्यङ्ग्य चेत	७३

४.८ बाल मनोरञ्जनात्मकता	७७
४.९ सुधारवादी चेतना	७८
४.१० धर्म र संस्कृति	८१
४.११ निष्कर्ष	८३
पाँचौं परिच्छेद : उपसंहार	८५-८८
५.१ सारांश	८५
५.२ निष्कर्ष	८७
सन्दर्भ सामग्री	